

University of Groningen

Willem van Oranje en de Friese Staten rond 1580

Koopmans, Joop W.

Published in:

Publicaties van de Friese Kerkhistorische Vereniging Folk en Tsjerke

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Koopmans, J. W. (2018). Willem van Oranje en de Friese Staten rond 1580. *Publicaties van de Friese Kerkhistorische Vereniging Folk en Tsjerke*, 338-348.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

WILLEM VAN ORANJE EN DE FRIESE STATEN ROND 1580

WILLEM FAN ORANJE EN DE FRYSKJE STEATEN OM 1580 HINNE

Joop W. Koopmans
Grutte Tsjerke, Ljouwert 17 april 2018

Willem van Oranje **Stadhouder van Friesland (1580-1584)**

Willem fan Oranje **Steedhâlder fan Fryslân (1580-1584)**

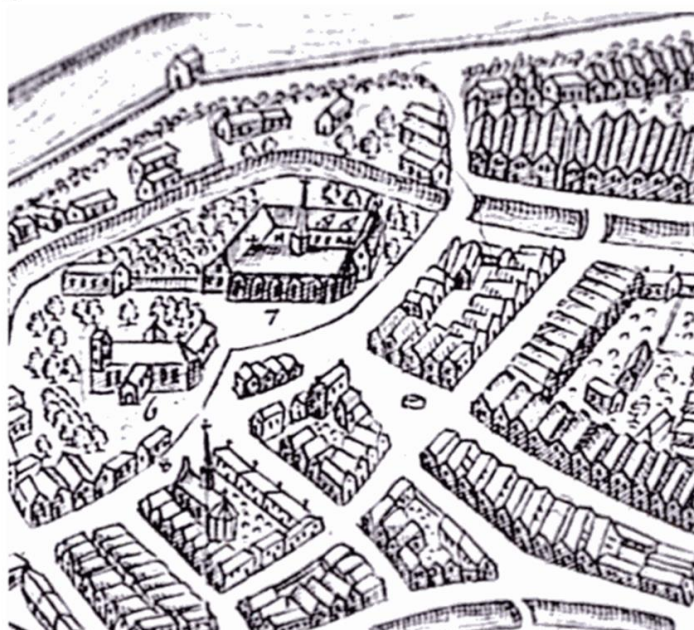
Rju achte kommissaris fan de Kening, rju achte boargemaster, dames en heren,

Dr. Anton van der Lem heeft zojuist de Europese context van het Nederlandse verzet tegen Filips II geschetst: de Opstand in de Nederlanden onder leiding van Willem van Oranje. Aan

mij nu de taak om dichterbij huis te blijven en u meer inzicht te verschaffen in de historische aanleiding van deze dag, van het reliëf dat vanmiddag wordt onthuld.

Wat had Willem van Oranje met Fryslân en wat deed hij hier in Fryslân op 17 april 1581, vandaag dus 437 jaar geleden? Op de uitnodiging voor deze middag heeft u al kunnen lezen dat Oranje in 1580 stadhouder van deze provincie werd en ook dat hij in april 1581 de Friese Landdag bijwoonde, de vergadering van de Friese Staten. Dat was in het kloostercomplex bij deze kerk dat later bijna helemaal is afgebroken.

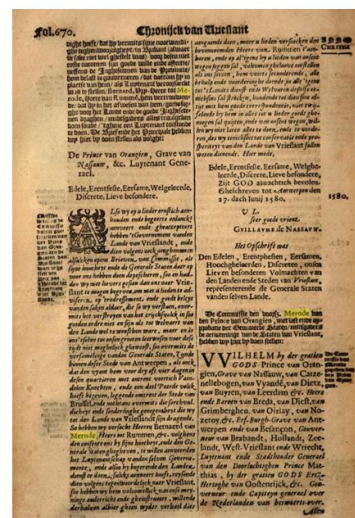
Jacobijnerkerk en klooster kort vóór 1580

Jakobinertsjerke en kleaster koart foar 1580

Dit bezoek aan de Friese Statenvergadering was het eerste en tegelijk het laatste bezoek waarmee de prins het gewest Fryslân heeft vereerd. Oranje had meer stadhouderschappen en bovendien: hij was rond 1580 vooral actief aan het zuidelijke front om daar de oorlog tegen Filips te organiseren. Zo schreef hij eind juni 1580 vanuit Antwerpen aan de Friese Staten, kort nadat hij zijn Friese stadhouderschap had geaccepteerd, dat hij graag naar Fryslân had willen gaan om de zaken hier op orde te brengen. Maar hij kon op dat moment Antwerpen niet verlaten vanwege de acute oorlogsdreiging in Brabant. Daarom stelde hij een plaatsvervanger in Fryslân aan, een luitenant-stadhouder – en dat was de Zuid-Nederlandse edelman Bernard van Merode, één van Oranjes trouwe aanhangers die zijn sporen in het verzet al had verdiend.

Benoeming Bernard van Merode tot luitenant-stadhouder van Friesland (25 juni 1580)

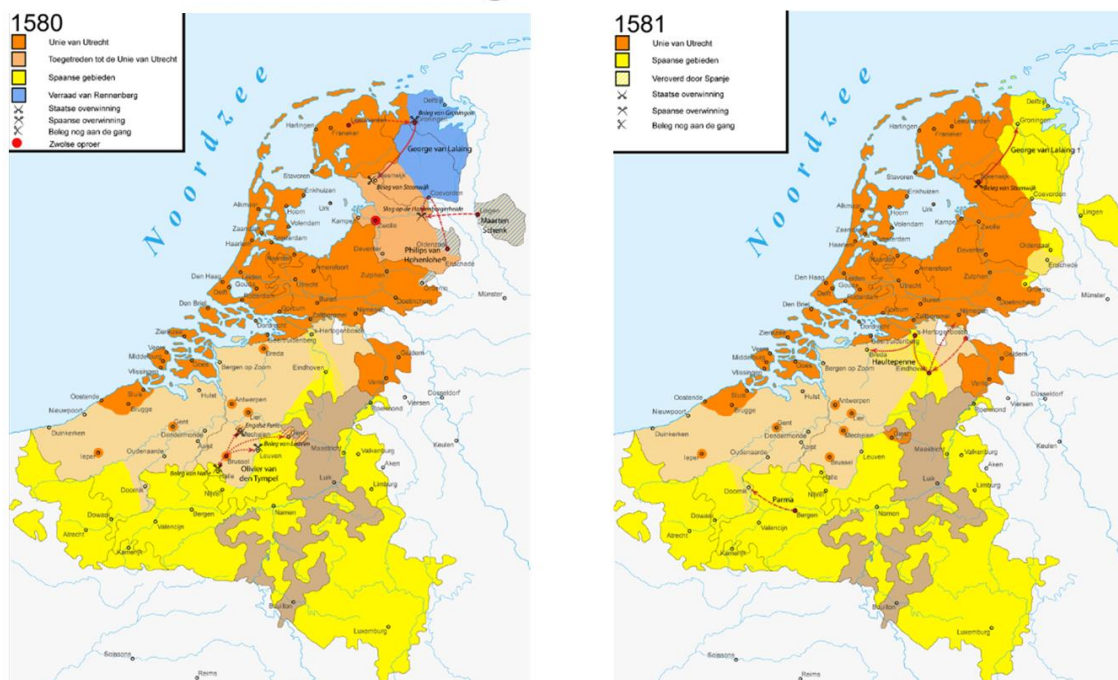
Benoeming Bernard fan Merode ta plakferfangend-steedhâlder fan Fryslân (25 juny 1580)

Willem van Oranje was hoe dan ook veel onderweg als gevolg van de Opstand. Wel zal hij in deze tijd extra voorzichtig zijn geworden, want Filips verklaarde hem vogelvrij in 1580. Er stond met andere woorden een prijs op zijn hoofd en u weet waartoe dit geleid heeft: na een mislukte moordaanslag in 1582 was er een geslaagde poging in 1584. Hierdoor is Oranje slechts vier jaar stadhouder van Fryslân geweest, maar dat het zo'n korte periode zou worden, dat konden de tijdgenoten bij zijn benoeming uiteraard niet bevroeden. Oranje was toen immers nog maar 47 jaar.

Rond 1580 was ook hier in het noorden de strijd nog lang niet gestreden. Zoals u op deze kaart kunt zien, kwam de stad Groningen met omgeving in 1580, begin maart om precies te zijn, weer aan de kant van Filips te staan en ook Stavoren, Sloten, Gaasterland en de rest van Zevenwouden – het zuiden van Fryslân – waren op dat moment in handen van of lagen onder vuur van de koninklijke troepen. In november 1580 schreven de gedeputeerden van de Friese Staten een noodkreet aan Oranje. De soldaten van Filips dreigden het gehele gewest te plunderen en de Friese steden die aan de kant van de Opstand stonden, hadden veel te weinig soldaten om zich goed te kunnen verweren. Toch wisten de Friese opstandelingen het Spaanse leger tot stilstand te bewegen en zelfs terug te dringen. Zo veroverden de geuzen onder leiding

van Diederik Sonoy in mei 1581 Stavoren – dus kort na het bezoek van de prins aan Fryslân – en werden in die tijd de Spaanse soldaten uit alle Friese schansen verdreven. Oranje zal dit nieuws met veel genoegen hebben vernomen.

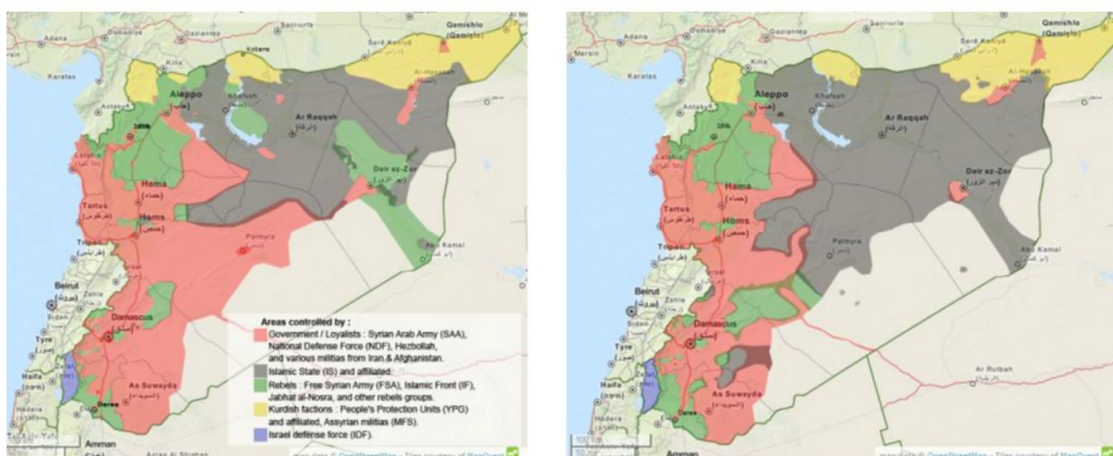
Verschuivende grenzen in 1580-1581

Ferskowende grinzen yn 1580-1581

We kunnen het ons tegenwoordig amper meer voorstellen dat hier in de Nederlanden in deze tijd de grenzen tussen het gebied van de opstandelingen en het gebied onder controle van de regeringslegers voortdurend aan het verschuiven waren. Dat de opstandelingen onder leiding van Willem van Oranje als rebellen werden gezien in de rest van Europa, zoals tegenwoordig de strijders tegen president Assad in Syrië in de nieuwsmedia als rebellen worden getypeerd en zoals tegenwoordig de grenzen in Syrië voortdurend aan het verschuiven zijn. Ik weet dat het maken van vergelijkingen tussen heden en verleden altijd spaak loopt, maar in dit geval wil ik deze parallel toch trekken, vooral om de dreiging van de situatie tot ons te laten doordringen en duidelijk te maken dat de uitkomst van het conflict heel anders had kunnen zijn. Dat Willem van Oranje de Opstand had kunnen verliezen en op doorreis opgepakt had kunnen worden, zoals kort geleden de Catalaanse leider Carles Puigdemont overkwam.

zoals verschuivende grenzen in Syrië bijvoorbeeld in 2014-2015

lykas ferskowende grinzen yn Syrje bygelyks yn 2014-2015

Maar laat ik me bij mijn leest houden, dus terug naar Fryslân rond 1580. In deze hachelijke omstandigheden moest Bernard van Merode namens Willem van Oranje de regering van Fryslân draaiend zien te houden en dat viel niet mee. Er waren diverse bestuurlijke problemen en het was niet duidelijk wie waarvoor verantwoordelijk was. De geschillen betroffen in de eerste plaats de machtsstrijd tussen het Hof van Fryslân en de gedeputeerden van de Friese staten. Het Hof wilde zijn bestuurlijke bevoegdheden van vóór het uitbreken van de Opstand terug en niet gereduceerd worden tot louter een rechtsprekend college. Maar de opstandige Staten hadden het heft in handen genomen en wilden hun bestuurlijke macht niet meer kwijt. Verder was er onenigheid in de Friese Staten tussen de vertegenwoordigers van het platteland en die van de steden. De steden waren in de voorgaande jaren al voorlopig toegelaten tot de Friese Landdag en zij wilden nu als aparte stand erkend worden, naast de drie plattelandsregio's Westergo, Oostergo en Zevenwouden. De steden kregen hierbij de steun van het Hof dat hoopte te profiteren van de onenigheid in de Staten. Verder had je nog de Spaansgezinde Friezen die bij Filips II en zijn landvoogd, de hertog van Parma, erop aandrongen Fryslân weer aan de Spaanse kant te brengen.

De Friese steden en het Hof versus Oostergo, Westergo en Zevenwouden

De Fryske stêden en it Hof fersus Eastergoa, Westergoa en Sânwâlden

Bernard van Merode arriveerde hier begin 1581 en belegde in samenspraak met het Hof meteen een Statenvergadering, een landdag. Maar hij kreeg het ook direct aan de stok met de president van het Hof, de jurist en eigenerfde Hessel Aysma – eigenerfden is de term die we gebruiken voor de rijke boeren die ook politiek actief waren. Hessel Aysma was, na een periode van ballingschap in Emden op de vlucht voor de hertog van Alva, in 1577 teruggekeerd naar Fryslân en hij had dit gewest daarna enige tijd vertegenwoordigd in de Staten-Generaal in Brussel en Antwerpen. Hij was dus goed ingevoerd in het politieke bedrijf. Al tijdens zijn ballingschap had hij gecorrespondeerd met Oranje en geld ingezameld voor de Opstand. Geen wonder dat Oranje hem in juni 1580 had benoemd tot president van het Hof van Fryslân. Aysma gedroeg zich echter na zijn installatie, in afwezigheid van zowel de stadhouder als de luitenant-stadhouder, meer dan dat, want hij stelde zich op als de president van heel Fryslân in plaats van alleen van het Hof. Twee kapiteins op één schip, dat ging natuurlijk niet. Bernard van Merode verweet Hessel Aysma dan ook al snel misbruik te maken van zijn positie en zijn familieleden te veel te bevoordelen. En dat klopte: Aysma was inderdaad meer bij de Staten te vinden dan in de Kanselarij, waar zijn echte werkplek was en hij bezorgde verwanten mooie posten.

U zult niet verbaasd zijn: die eerste landdag met Bernard van Merode erbij, half februari 1581, liep op een mislukking uit. Merodes voorstellen om de piketpaaltjes tussen zichzelf als luitenant-stadhouder, de Statenleden en het Hof te slaan, haalden het niet. De

Staten vonden dat ze te gematigd waren. Zo wilden zij dat hun gedeputeerden ook invloed zouden hebben op de benoemingen van de grietmannen, de burgemeesters op het platteland. ‘Hoe moat it no fierder?’, zullen de Friese politici gedacht hebben. U raadt natuurlijk het antwoord al: hoger geschut was nodig om uit de impasse te komen. En ja, de Staten bedachten inderdaad dat het nu tijd was om Willem van Oranje te vragen te komen bemiddelen. Ze stuurden een delegatie van acht personen naar Amsterdam – want daar zat de prins op dat moment – om hem te vragen naar Fryslân te komen en er bestuurlijke knopen door te hakken. Oranje gaf gehoor aan het verzoek. Hij zal begrepen hebben dat het voortdurende Friese gekrakeel een gevaar voor de Opstand was. De neuzen van de Friezen moest hij in dezelfde richting zien te krijgen.

Harlingen eind 16^e eeuw

Harlingen eind 16^e eeuw

Hoe de reis van Oranje precies is verlopen en hoe groot zijn gezelschap was, dat weet ik niet, maar ik veronderstel dat de prins via Enkhuizen de Zuiderzee is overgestoken, omdat hij op 2 april 1581 in Harlingen arriveerde, samen met in elk geval zijn derde echtgenote Charlotte van Bourbon en zijn luitenant-generaal, zijn militaire plaatsvervanger Filips van Hohenlohe. Die wilde graag mee, want had nog wat met de Friezen uit te praten, maar dat laat ik nu achterwege. Oranje bleek bij zijn aankomst goed voorbereid te zijn, want hij legde het ontvangstcomité van Friese politici meteen voor hoe hij het bestuur voorlopig geregeld wilde zien. Ik zal u de details van de voorstellen besparen, maar het kwam erop neer dat de prins de

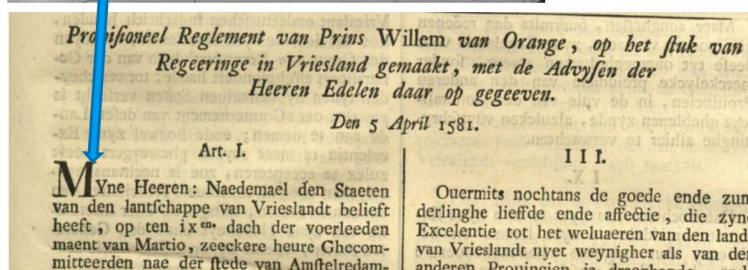
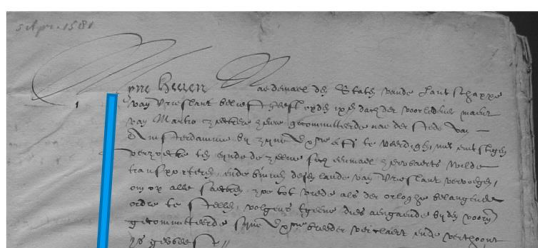
nieuwe machtsverhoudingen grotendeels bevestigde, met andere woorden: de Staten waren er voortaan voor het bestuur en het Hof was er voor de rechtspraak. Oranje was al geruime tijd vertrouwd met zulke verhoudingen, want zo functioneerden ook de Staten en het Hof in Holland sinds de succesvolle start van de Opstand daar in 1572 na de inname van Den Briel door de watergeuzen.

Luitenant-generaal Filips van Hohenlohe (later getrouwd met Maria van Nassau, dochter van Oranje)

Luitenant-generaal Filips fan Hohenlohe (letter troud mei Maria fan Nassau, dochter fan Oranje)

Voorstellen van Oranje op 5 april 1581

Utstellen fan Oranje op 5 april 1581

Oranje wilde na overleg in Harlingen liefst zo snel mogelijk terugkeren naar Holland, om daar bij de Staten van Holland en de Staten-Generaal aanwezig te kunnen zijn. Maar er bleken te veel kwesties in Fryslân opgelost te moeten worden om snel de terugreis te kunnen aanvaarden. Uit de correspondentie van Oranje valt op te maken dat hij tussen 7 en 12 april van Harns naar Ljouwert is doorgereisd. Daar werd hij – zoals u ook al kon lezen op de uitnodiging voor vandaag – zeer vriendelijk onthaald. Op 12 april besloot hij een Landdag te beleggen voor vijf dagen erna. Tot die vergadering zal er wel heel wat overleg in de wandelgangen zijn geweest, wat ook blijkt uit Oranjes briefwisseling.

Leeuwarden rond 1580

Ljouwert om 1580 hinne

De uitkomst van de Landdag van 17 april was in essentie niet anders dan wat Oranje bij zijn aankomst in Harlingen al had voorgesteld. Het Hof moest zich voortaan uitsluitend met de rechtspraak bemoeien, behalve als het om advies werd gevraagd. De luitenant-stadhouder en de gedeputeerden van de Staten zouden verantwoordelijk zijn voor het gewestelijke bestuur, inclusief de veiligheid. Maar als er geschillen rezen tussen steden en platteland, dan moest het Hof die beslechten. Verder zou de stadhouder of zijn vervanger uit voordrachten van drie personen grietmannen benoemen, maar daarbij zou hij wel eerst advies inwinnen bij zowel Hof als Staten. Dat was tegen het zere been van de Staten, maar Oranje drukte dit

erdoor. In 1582 moest het Hof echter deze bevoegdheid alsnog inleveren. Daar ging dus toen weer een stukje van de macht van Hessel Aysma.

Oranje lijkt kort na de vergadering van 17 april de terugreis naar Holland te hebben aanvaard, want in zijn correspondentie zit een brief van 18 april die verstuurd is uit Enkhuizen. Zijn bemoeienis met het Friese bestuur ging vervolgens weer schriftelijk verder. Zo lag daar nog steeds het probleem van de stemverhouding tussen het platteland en de steden, een punt dat niet op 17 april 1581 definitief was opgelost. De steden wilden fifty-fifty, het platteland wilde voor alle kwartieren, Oostergo, Westergo en Zevenwouden, elk een stem en een vierde stem voor de steden. Oranje zou in 1583 met een tussenoplossing komen. Het college van gedeputeerden zou bestaan uit zes personen van het platteland, twee van elk kwartier, en drie personen uit de steden, allemaal benoemd door de prins uit voordrachten, kortom voor de steden niet een vierde deel of de helft, maar een derde deel.

Deze strijd, die Onno Hellinga eind vorige eeuw typeerde als het conflict tussen de Hoffactie en de Statenfactie, werd luitenant-stadhouder Bernard van Merode te veel. In 1583 nam hij ontslag, waarna de Friese Landdag Willem Lodewijk als opvolger voorstelde. Oranje stemde hiermee in en zoals u weet werd Willem Lodewijk ook zijn opvolger, nadat de prins werd vermoord in Delft.

(Luitenant-)Stadhouder Willem Lodewijk (1583/4-1620)

ús heit

(Plakferfangend-)Steedhâlder Willem Loadewyk (1583/4-1620)

Ik wil afronden. U zult wel denken, wat een politiek geharrewar, wat een bestuurlijk getouwtrek, terwijl de Opstand tegen Filips II nog lang niet veiliggesteld was, terwijl de Spaanse soldaten nog heel dicht bij de Friese provinciegrenzen lagen. Hoe haalden die Friese politici het in hun hoofd om zoveel ruzie te maken in zulke penibele omstandigheden? Om dit te kunnen begrijpen, moeten we terug naar de redenen waarom de Opstand was begonnen, de algemene context waarover Anton van der Lem eerder deze middag sprak. Die opstand was juist begonnen om zelf de touwtjes in handen te houden, die was gericht tegen de centralisatiepolitiek van Filips II en eerder zijn vader Karel V, die juist de hoven zoals het Hof van Fryslân hadden opgetuigd. Die opstand was ook gericht tegen de geloofsdwang van de Rooms-katholieke Kerk, die door de opstandelingen buitenspel werd gezet. In zulke situaties ontstaat er vaak een machtsvacuüm waarin degenen die ontevreden zijn over hun positie hun kans proberen te grijpen. Het is dan ook niet vreemd dat toen de katholieke geestelijken uit de Statenvergaderingen moesten verdwijnen juist de steden daarin een grotere plek opeisten, vaak ook ten koste van de adel. Ter relativering – ter ‘geruststelling’ misschien voor de Friezen hier aanwezig – kan ik nog melden dat het in de andere Nederlandse gewesten niet anders verliep dan in Fryslân. In bijvoorbeeld Groningen liepen de twisten tussen de stad en de Ommelanden zelfs veel hoger op dan hier. Ook daar was heel wat Haagse bemiddeling nodig. Dit alles maakt de onderhandelingstafel tot een zeer toepasselijk symbool voor de Nederlandse politieke cultuur in zowel verleden als heden.

Tige tank foar jimme oandacht